

UOT 339.9;339.9:061(100)

**MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASI SİSTEMİNDƏ XARİCİ
İQTİSADİ FƏALİYYƏTİN
DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN METODOLOJİ ƏSASLARI****H.H.ASLANOV, Z.M.HƏSƏNALİYEV***Bakı Dövlət Universiteti**Dosent1966@mail.ru*

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya kortəbii şəkildə baş vermir. Bunun üçün dünya təsərrüfat sistemində gedən qlobal proseslər, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklər, milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialı və konkret şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasətin aparılması lazım gəlir. Bu isə, öz növbəsində, xarici iqtisadi fəaliyyətin beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanan və dünya təsərrüfat sisteminin, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə alan mükəmməl və çevik dövlət tənzimlənməsi sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Açar sözlər: milli iqtisadiyyat, iqtisadi qloballaşma, xarici iqtisadi fəaliyyət, tənzimləmə

Dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşdığı müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli, əhəmiyyətli dərəcədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin məqbul vasitələrinin genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasından asılıdır. Bu onunla şərtlənir ki, dünya təsərrüfat sistemində fəal surətdə qoşulmaqla dövlətlər, bir tərəfdən, özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadıqları halda belə cəmiyyətin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi qazanmaq və s. bu kimi mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanları əldə etmiş olurlar. Məhz buna görə də, xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda

iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə dövlət müstəqilliyi əldə etmiş postsovet ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi islahatların strateji istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Aydındır ki, dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya kortəbii şəkildə baş vermir. Bunun üçün dünya təsərrüfat sistemində gedən qlobal proseslər, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlüklər, milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialı və konkret şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasətin aparılması lazım gəlir. Bu isə, öz növbəsində, beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanan, dünya təsərrüfat sisteminin, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə alan xarici iqtisadi fəaliyyətin mükəmməl və çevik dövlət tənzimlənməsi sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur [1,112].

Artıq bu dərk edilmiş bir həqiqətdir ki, dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşdığı müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli, əhəmiyyətli dərəcədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin məqbul vasitələrlə genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasından asılıdır. Bu, onunla şərtlənir ki, dünya təsərrüfat sisteminə fəal surətdə qoşulmaqla dövlətlər, bir tərəfdən iqtisadiyyatın daha səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi qazanmaq və s. bu kimi mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə, özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanları əldə etmiş olurlar. Məhz buna görə də, xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə həm siyasi, həm də iqtisadi müstəqillik əldə etmiş postsosialist ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi islahatların strateji istiqamətlərindən biri hesab olunur.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya kortəbii şəkildə baş vermir. Bunun üçün dünya təsərrüfat sistemində gedən qlobal proseslər, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklər, milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialı və konkret şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasətin aparılması lazım gəlir. Bu isə, öz növbəsində, xarici iqtisadi fəaliyyətin beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanan və dünya təsərrüfat sisteminin, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə alan mükəmməl və çevik dövlət tənzimlənməsi sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Tədqiqatlar göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və praktiki problemləri həmişə iqtisad elminin diqqət mərkəzində olmuşdur [2, 320].

Dünyanın ən görkəmli iqtisadçı-alimləri və siyasətçiləri bu problemlərin həlli ilə bağlı öz münasibətlərini bildirmiş və müxtəlif fikirləri əsaslandırmağa çalışmışlar. Tarixi təkamül prosesində bu fikirlər iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: fritrederçilik (azad ticarət) və proteksionizm (himayəçilik).

Azad ticarət tərəfdarları (A.Smit, D.Rikardo, C.Mill, J-B.Sey, P.Samuelson və b.) fikirlərini belə əsaslandırırlar ki, maneəsiz həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyət «təbii seçmə» əsasında qarşılıqlı-faydalı beynəlxalq əmək bölgüsünə kömək edir, bütün ölkələrin real milli məhsulunu potensial olaraq xeyli artırır və bütün Yer kürəsində həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan yaradır.

Proteksionizm tərəfdarları (F.List, A.Hamilton, C.Keyns və b.) isə öz fikirlərini ənənəvi təşəkkül tapmış iqtisadi durumu saxlamaq, yeni yaranan milli sənaye sahələrini qorumaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq, dempinqi neytrallaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini lazımı səviyyədə saxlamaq və s. məqsədlərlə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti ilə əsaslandırırlar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, fritrederçiliyin yuxarıda söylənilən kimi müsbət səciyyələndirilməsi və ideallaşdırılmasına baxmayaraq, bu ideya heç də həmişə gözlənilən ümidləri doğrultmayıb. Təkcə XX əsrdə azad ticarət və proteksionizm ideyalarının hər biri bir neçə dəfə müxtəlif müvəffəqiyyətlə iqtisadi fikirdə üstünlük əldə etmişlər.

Dünya təsərrüfat sistemində yaranmış müasir şərait, xüsusilə, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın yüksələn xətlə sürətli inkişafı, ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi asılılıqlarının güclənməsi, transmilli korporasiyaların dünya iqtisadiyyatında rolunun artması, dünya bazarında rəqabətin güclənməsi və s. müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrin xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə münasibətdə irəli sürdüyü bu və ya digər mülahizələrə diqqətlə və yaradıcı yanaşmanı tələb edir. Belə ki, müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən köklü keyfiyyət dəyişiklikləri nəticəsində beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələr mürəkkəb və dinamik bir sistemə çevrilmiş və bu sistemin ayrılıqda hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri də xeyli güclənmişdir. Müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun dinamik tarazlı inkişafının təmin olunması məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasət aparılmasını, başqa sözlə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini nəzərdə tutur [3, 234].

Bu, zəif inkişaf etmiş və milli iqtisadiyyatını yenidən formalaşdıran keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir şəraitdə inkişaf etməkdə olan zəif, gənc ölkələrin sənayesi onların geridə qalmış əyalət «status»unun saxlanılmasına xidmət edən xarici rəqabətin hücumlarından, o cümlədən, dempinq siyasətindən qorunmağa sadəcə olaraq məcburdurlar. Ən azı ona görə ki, hər hansı bir məhsulun istehsalında rəqabət üstün-

lüyünə nail olmaq üçün, həmin istehsalın yaranması və inkişafı üçün müəyyən vaxt lazımdır ki, bunu da azad ticarət mövcud olduğu halda müasir rəqabət şəraitində əldə etmək mümkün deyildir. Azad ticarət tərəfdarlarının məhz proteksionist siyasətin köməyi ilə formalaşma dövrünü keçirərək inkişaf etmiş və dünya bazarında rəqabət üstünlüyü qazanmış sənaye istehsalını artıq yaratmış ölkələr olması da bu fikrin doğrulduğunu təsdiqləyir.

Həm də, yaddan çıxarmaq olmaz ki, yuxarıda göstərilən alimlərin əsərlərində xarici-iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji məsələlərinin hərtərəfli tədqiq olunmasına, iqtisad elminə və təcrübəyə böyük töhfə olan nəticələr əldə edilməsinə baxmayaraq, bu tədqiqatçılar təbii təkamül nəticəsində formalaşan iqtisadi sistemlərin tədqiqinə əsaslanmışlar. Odur ki, inzibati-amirliyə əsaslanan, qapalı iqtisadi sistemdən bazar münasibətlərinə əsaslanan, açıq iqtisadi sistemə keçid iqtisad elmi qarşısında yeni məsələlər qoymaqla yanaşı, bir çox məsələlərin, o cümlədən, müasir dövrdə bazar münasibətlərinə əsaslanan, açıq milli iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və əməli məsələlərinin yenidən işlənilməsinə tələb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, xarici-iqtisadi siyasətin islahatının müxtəlif tipləri iqtisadiyyatın «açıqlığının» fərqli səviyyələrinə gətirib çıxarır. Bəzi islahatlar liberallaşmaya, bəziləri isə ixracatçı və idxalçılar üçün eyni (neytral) şəraitin yaradılmasına yönəldilir.

Bəzi hallarda ölkənin ticarət sisteminin neytrallığının gücləndirilməsinə yönəldilmiş islahatlar proqramı da liberallaşdırma kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin stimulların neytrallığı meyarı ticarət islahatlarının adekvat qiymətləndirilməsi üçün kifayət etmir. Belə ki, birincisi, neytrallığa təkcə liberal ticarət rejimi çərçivəsində deyil, həm də tənzimləmə dərəcəsi yüksək olan rejim çərçivəsində də nail olmaq mümkündür. Bu zaman həm daxili, həm də xarici bazarlarda ticarətə münasibətdə güclü stimullardan istifadə edilir, lakin onların səviyyəsi bərabər olur. İkincisi, neytrallıq prinsipi «şəffaflığı» zəif olan müxtəlif qeyri-tarif tədbirlərdən imtina edilməsinə nəzərdə tutmur. «Xarici ticarətin liberallaşdırılması» isə geniş anlayışdır və xarici ticarətə məhdudiyyətlərin azaldılması, bürokratik aparatın və siyasi xadimlərin subyektiv qərarlarının əvəzinə iqtisadi mexanizmdən istifadə edilməsinə nəzərdə tutur [4, 87]. Başqa sözlə desək, nəinki qərarların qəbulu səlahiyyəti sərbəst təsərrüfat vahidlərinə ötürülür, eyni zamanda onların fəaliyyət göstərdikləri iqtisadi mühit dövlət tərəfindən birbaşa tənzimlənməyə daha az dərəcədə məruz qalır.

Zənnimcə ölkənin ticarət rejimi qiymətləndirilərkən onun açıqlığı, şəffaflığı və neytrallığı baxımından fərqləndirilməsi zəruridir.

Ənənəvi olaraq, iqtisadiyyatın açıqlığı ixrac və idxalın həcmnin ÜDM-a nisbəti ilə ölçülür. Bu isə məsələyə bəsit yanaşmaya, böyük və kiçik ölkələr arasında fərq qoyulmamasına, gətirib çıxarır. Ən vacib məqam isə bundan ibarətdir ki, baxılan halda xarici iqtisadi siyasətlə birbaşa əlaqə də aşkara çıxarılır.

mır. Çünki təkcə, xarici ticarət kvotasının kəmiyyətinə əsaslanıb iqtisadiyyatın əsl mənada başa düşülən açıqlığı haqqında qəti fikir söyləmək doğru olmaz.

İnstitusional açıqlıq konsepsiyasına istinad edən alternativ yanaşma aparılan iqtisadi siyasəti daha dərindən xarakterizə edir və bu səbəbdən öz konstruktivliyi ilə fərqlənir. Bu cür yanaşma tərzinə görə əgər milli təsərrüfat subyektləri xarici bazarlara çıxarkən, eyni zamanda xarici təsərrüfat subyektləri milli bazara daxil olarkən az sayda məhdudiyətlərlə üzləşirlərsə, ölkə iqtisadiyyatı daha açıq hesab edilə bilər [5, 197].

Ticarət sistemi dövlət tərəfindən gözlənilmədən həyata keçirilən tədbirlərlə deyil, sabit, müxtəlif şəkildə şərh edilməsi mümkün olmayan, dünya təcrübəsində geniş yayılmış qaydalar vasitəsilə tənzimləndikdə şəffaf hesab edilir. Şəffaflıq dərəcəsini kəmiyyətlə ifadə etmək kifayət qədər çətindir, lakin bununla belə, tarif məhdudiyətlərinin mövcud ticarət məhdudiyətlərinə (kvotalar, valyuta nəzarəti, lisenziyalaşdırma və s.) nisbəti ticarət rejiminin şəffaflıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Proteksionist tədbirlərin strukturu resursların optimal bölgüsü, uyğun olaraq ölkənin maddi rifahının artımı baxımından çox vacibdir. Belə ki, milli istehsalçılar daxili, yaxud xarici bazarda fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək seçimi qarşısında durduğundan ixracatçılara yardımın səviyyəsi ilə müqayisədə daxili bazarın müdafiəsi səviyyəsi, resursların idxalı əvəz edən və ixracatçıya sahələr arasındakı bölgüsü proporsiyalarını müəyyən edir. İxracın stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş müdafiə tədbirlərinin - həcmnin idxalı əvəz edən istehsalatın stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həcminə nisbəti ticarət rejiminin neytrallıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Deyənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması dedikdə, qeyri-tarif ticarət məhdudiyətlərinin, o cümlədən, idxal məqsədləri üçün valyuta alınmasına olan məhdudiyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması, tarif məhdudiyətlərinin səviyyəsinin endirilməsi və sayının azaldılması, ixrac subsidiyalarının ləğv edilməsi, habelə müəssisələrin xarici iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində qərarlar qəbul etmə prosesində dövlətin təsirinə zəiflədilməsi üzrə tədbirlər kompleksi başa düşülə bilər. Lakin bununla belə, liberallaşdırma siyasəti heç də ciddi dövlət nəzarətindən azad ticarətə kəskin keçid kimi də başa düşülməməlidir. Bir sıra ölkələrdə iqtisadi vəziyyətin təhlilindən görüldüyü kimi, xarici ticarətin inkişafı üzrə dərindən işlənmiş dövlət siyasəti iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir. Xarici ticarət sahəsindəki islahatların uğuru, ilk növbədə, makroiqtisadi sabitləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi və möhkəm institusional-hüquqi bazarın qurulması ilə müəyyən olunur. Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməməsi, habelə istehsal amillərinin çevikliyinin artırılmasına yönəldilmiş proqramların işlənməməsi resursların xarici ticarət siyasətinin islahatı ilə əlaqədar meydana çıxan yenidən bölgüsü prosesinin intensivliyini azaldır. Baxılan sahədəki islahatlara müsbət təsir göstərən və təmin olunması üçün dövlətin yaxından iştirakı tələb olunan digər amillərə isə sahibkarlığın inkişafını, müvafiq infrastrukturun (rabitə və

nəqliyyat vasitələri, banklar və s.), habelə bazarlar haqqında məlumatın yayılması və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qurulması üzrə xidmətlər göstərən dövlət və özəl strukturlarının yaradılmasını aid etmək olar.

Prinsip etibarı ilə xarici ticarətin liberallaşdırılması fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında, obrazlı şəkildə desək, "təbii seçmə" apararaq nəticədə milli iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılmasına, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təkan vermiş olur. Başqa sözlə desək, xarici ticarətin liberallaşdırılması özlüyündə məqsəd kimi deyil, yalnız dövlətin strateji-iqtisadi maraqlarının təmin edilməsinin təsirli vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Məsələyə bu cür baxış ümumi iqtisadi islahatlarla xarici ticarət siyasəti sahəsindəki islahatlar arasındakı nisbəti düzgün təyin etməyə imkan vermiş olur.

Ümumiyyətlə götürüldükdə, daxili bazarda aparılan islahatlarla xarici iqtisadi əməkdaşlıq sferasında həyata keçirilən islahatlara qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı təsir kontekstində baxılmalı, onların zaman və sıralama aspektlərində bir-biri ilə münasibətlərinə hər bir konkret haldan asılı olaraq müxtəlif cür yanaşılmalıdır. Belə ki, bu iki islahatdan hər hansı birinin digərinə nisbətən üstün templərlə həyata keçirilməsi müəyyən uyğunsuzluqlar yaradır. Məsələn, xarici ticarətin liberallaşdırılmasına qədər ölkə təsərrüfatında bazar qüvvələrinin canlandırılmasına yönəldilən tədbirlər həyata keçirildikdə istehsalın inkişafına yönəldilən yeni investisiyaların əsas etibarını proteksionist tədbirlərlə müdafiə olunmuş sahələrə axması təhlükəsi meydana çıxıb bilər ki, bu da sonradan həmin sahələrə münasibətdə xarici ticarətin liberallaşdırılması üzrə müvafiq addımların atılmasını çətinləşdirmiş olar. İslahatların həyata keçirilməsinin bu taktikasının seçilməsi istehsalın miqyasını artırmaqla, qənaət əldə edilməsi mümkün olan sahələrdə daha iri iqtisadi məsrəflərə gətirib çıxara bilər. Belə ki, sərt xarici ticarət rejimi şəraitində bu növ istehsalların tələb olunan optimal həcmə qurulması üçün kifayət qədər təsirli stimullar mövcud olmadığından son nəticədə sərf edilmiş iri həcmli investisiyaların səmərəliliyinə nail olunması çətinləşir. Bundan əlavə, bu zaman inkişaf etdirilən, yaxud yeni qurulan infrastruktur obyektlərinin (avtomobil və dəmir yolları, limanlar, elektrik və istilik təchizatı sistemləri, telekommunikasiyalar) xarici ticarətin liberallaşdırılması zamanı formalaşacaq tələbin və istehsalın xarakterinə tam şəkildə uyğunluğunu təmin etmək mümkün olmur. Bu isə investisiya resurslarının əlavə itkisinə gətirib çıxarır.

Məlum olduğu kimi, xarici iqtisadi sferanın liberallaşdırılması nəticəsində istehsalın formalaşacaq strukturunun proqnozlaşdırılması kifayət qədər mürəkkəb və çətin bir prosesdir. İslahatlar dövrünü yaşamış ölkələrin təcrübəsindən görüldüyü kimi, qeyd edilən siyasətin yeridilməsi nəticəsində bir sıra hallarda ölkədə əvvəllər tamamilə mövcud olmayan, yaxud zəif fəaliyyət göstərən yeni iri istehsallar meydana çıxmağa başlamışlar.

Həmin bu səbəblər ümumi iqtisadi islahatların xarici ticarət siyasəti üzrə islahatlarla müqayisədə daha üstün sürətlə həyata keçirilməsini mürəkkəb-

ləşdirir. Digər tərəfdən isə ümumiqtisadi islahatlarla müqayisədə xarici ticarətin üstün sürətlə liberallaşdırılması özü də bir sıra mənfi cəhətlərə malikdir. Belə ki, islahatlar bu yönümdə həyata keçirildikdə milli istehsalçıların formalaşmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə uyğunlaşması daha kəskin rəqabət mübarizəsi şəraitində baş verir. Ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində bazar mexanizminin zəruri elementləri müvafiq bazar infrastrukturunu, təşəkkül tapmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə adekvat dövlət tənzimlənməsi sistemi formalaşmadan, istehsal və ticarət infrastrukturunu təkmilləşdirilmədən, milli istehsalçıları rəqabət mühitinə alışdırmadan, əsasən köhnə istehsal aparatı ilə sürətlə açıq xarici ticarət rejiminə keçid mövcud yerli istehsalın mövqelərinin itirilməsinə və tənəzzülünə gətirib çıxara bilər. Qısaca şərh etməyə çalışdığımız bu səbəblər üzündən xarici ticarət sahəsindəki islahatların bir qayda olaraq ümumi iqtisadi islahatlarla paralel şəkildə, üzvi vəhdətdə həyata keçirilməsi daha məqsədmüvafiq hesab edilir [6, 247].

Məlum olduğu kimi, transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrdə islahatların məzmununu inzibati amirlik iqtisadiyyatından, azad iqtisadi münasibətlərə keçid təşkil edir. İnzibati amirlik iqtisadiyyatının əsas əlamətlərini onun planlı və "qapalı" olması, azad iqtisadiyyatın səciyyəvi cəhətlərini isə onun bazar mexanizminə istinad etməsi və "açıq" olması təşkil edir. Təcrübədən görüldüyü kimi, bu növ islahatların aparılması zamanı üç mümkün variant nəzərdən keçirilə bilər:

- xarici sektorun üstün sürətlə liberallaşdırılması nəticəsində - formalaşan planlı "açıq" iqtisadiyyat modeli;
- daxili iqtisadi islahatların üstün sürətlə həyata keçirilməsi nəticəsində formalaşan - bazar münasibətlərinə əsaslanan "qapalı" iqtisadiyyat modeli;
- planlı və "qapalı" iqtisadiyyatdan total liberallaşdırma tədbirləri nəticəsində hər cəhətdən azad və "açıq" iqtisadiyyata keçidə əsaslanan iqtisadi modeli.

İndiyə kimi keçidin mümkün bu üç variantından ikisindən artıq istifadə edilmişdir.

Xarici ticarətin liberallaşdırılması üzrə tədqiqatlardan görüldüyü kimi, ümumiqtisadi islahatların həyata keçirilməsindən əvvəl ticarətin liberallaşdırılması, başqa cür desək, xarici iqtisadi sferadakı islahatların daxili islahatlarla müqayisədə daha sürətlə həyata keçirilməsi səmərəli tələbin formalaşmasına təkan verməklə yanaşı, xarici iqtisadi əməkdaşlığın zəruri infrastrukturunun qurulması və xidmətlərin inkişafı üzrə işləri də sürətləndirə bilər və bu tədbirlərin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatda hiss edilən müsbət impulslar bütün siyasi qüvvələrin hərtərəfli iqtisadi islahatlara yardım mövqeyindən çıxış etməsini təmin edə bilər. Lakin nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, hadisələrin bu cür təkamülü daha çox idxalı əvəzetmə rejimində fəaliyyət göstərən, antiixrac meylli təsərrüfatlarda aparılan islahatların tələblərinə cavab verir.

Bunun əksinə olaraq, ümumiqtisadi islahatların prioritetliyinin qəbul edilməsi, daxili bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın

kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, nəticə etibarlı ilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına imkan verməklə yerli istehsalın dövlət himayəsinə o qədər də arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması üçün əlverişli şəraiti təmin edə bilər. Bu isə daha çox ixrac yönümlü təsərrüfata malik olan ölkələrdə aparılan islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə imkan verə bilər [7, 138].

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə, ilk növbədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin üstünlüyü təmin olunmaqla, tədiyyə balansının möhkəmləndirilməsi məqsədilə ixracın stimullaşdırılması üzrə tədbirlər görülməlidir. Sonra isə, səmərəli ixrac üçün ümumi yardımı saxlamaqla, ixrac yönümlü istehsalın daha perspektivli sahələrini müəyyən etmək və bu istiqamətdə ixtisaslaşan sahələrdə stimullaşdırma sistemini formalaşdırmaq, tədiyyə balansının yaxşılaşdığı halda isə daxili bazarın müdafiəsi tədbirlərini yumşaltmaq lazımdır. Bundan sonra isə, ixrac yönümlü istehsal kompleksinin yaradılması və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər genişləndirilməli və xarici iqtisadi fəaliyyətin milli tənzimlənmə sistemi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş prinsiplərə uyğunlaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əliyev A., Şəkəraliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı: Az.DİU, 2002, 420 s.
- 2.Əhmədov M. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması Bakı: Az.DİU, 2003, 520 s.
- 3.Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: Nasir, 2002, 447 s.
- 4.Əhmədov M.Hüseyn A. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları (metodik vəsait) Bakı 2011.s126
- 5.Məhərrəmov A., Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı: Zərdabi LTD, 2008, 399 s.
- 6.Kuşli V.İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi. Dərslik. M.: 2008, 487 s.
- 7.Ахмедов А.К. Теоретические и методологические проблемы внешнеэкономических связей. Баку, 1999.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Х.Х.АСЛАНОВ, З.М.ГАСАНАЛЫЕВ

РЕЗЮМЕ

В современных условиях экономической глобализации интеграция в мировую экономику не происходит вслепую. Для этого необходимо проведение целенаправленной внешнеэкономической политики с учетом глобализационных процессов, происходящих в мировой хозяйственной системе, преимуществ страны в международном разделении труда, потенциала развития национальной экономики. Это, в свою очередь, предусматривает создание совершенной и гибкой системы регулирования внешнеэкономической деятельности, основанной на передовой мировой практике и учитывающей осо-

бенности развития национальной экономики. В статье были всесторонне изучены эти и другие вопросы.

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая глобализация, внешнеэкономическая деятельность, регулирование.

**THE METHODOLOGICAL BASES OF THE REGULATION OF FOREIGN
ECONOMIC ACTIVITY IN THE FORMATION
OF THE SYSTEM OF NATIONAL ECONOMY**

H.H.ASLANOV, Z.M.HASANALIYEV

SUMMARY

Integration to the world economy happened in straight direction under the modern economic globalization condition. Therefore, global processes in the world economic system, advantages of a country in international labour division, realizing effective foreign economic policy in accordance with the development potential of national economy are very important. Moreover, on the basis of world practice and development peculiarities, creation of effective foreign economic activity and a flexible regulation system is necessary.

Key words: national economy, economic globalization, foreign economic activity, regulation